

- управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 432.
14. Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). – Ф.130. – Оп. 2. – Спр. 628.
15. Історія Української РСР. У 8-ми томах., 10 кн. – Т. 5. Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920). – К., 1977.
16. Ленін В. І. Повне зібрання творів. – Т. 37.
17. Кондуфор Ю. Ю. До питання про зміцнення союзу робочого класу з селянством на Україні в період громадянської війни // Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Збірник. – К., 1973.
18. ДАРФ. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 31.
19. Історія Української ССР. В 10-ти т. – Т. 6. – К., 1983. – с. 428; Супруненко Н. П. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украины. – К., 1966.
20. Меры по обеспечению сельского хозяйства средствами производства. Вып. 3.: Машина в сельском хозяйстве. – М., 1920.
21. ЦДАВО України. – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 21.
22. Бюлетень Народного Комиссариата по продовольствию. – М., 1919. – 3 июля.
23. Див.: Борисов В. І. Продовольча політика на Україні (1917–1920). – Луанськ., 1991.
24. Кондуфор Ю. Ю. Робітничі продовольчі загони на Україні в 1919 році. – Харків, 1959.
25. Гражданская война на Украине 1918 – 1920 гг.: Сборник документов и материалов. В 3-х т., 4 кн. – К., 1967. – Т. 1. – Кн. 1.
26. Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України. 17 – 23 березня 1920 р. Стенограма. – К., 2003.
27. Комітети незаможних селян України (1920 – 1933): Збірник документів і матеріалів. – К., 1968.
28. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 368.
29. ЦДАГО України. – Ф. 340. – Оп. 1. – Спр. 2809.

І.А. Фареній

ПРО ПРАВОМІРНІСТЬ КОНЦЕПЦІЇ „ВЕЛИКОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ” В.П. ДАНИЛОВА

Розвідку присвячено аналізу наукового бачення революційних подій початку ХХ ст. відомим російським істориком В.П. Даниловим. На основі досягнень історіографії та першоджерел зроблено висновок про наявність підстав для визнання справедливості запропонованої вченим концепції „Великої селянської революції”.

Ключові слова: революція, селянство, В.П. Данилов.

Exploration is devoted to analysis of scientific vision of the events of the early twentieth century. famous Russian historian V.P.Danylov. Based on the achievements of historiography and primary sources concluded that the conditions for the fairness of the proposed concept of a scientist “Big peasant revolution.”

Key words: revolution, peasants, V.P. Danylov.

Історіографічна доля подарувала подіям початку ХХ ст. чималий перелік визначень їхнього змісту і сутності. Серед відомих наукових категорій, що пропонують концептуальне бачення революційного процесу – „лютнева” і „жовтнева”, „українська” і „національна”, „велика російська” і просто „російська” революції. Формування їхніх засад розпочалося вже в часи самих революційних подій і розвивається вже майже століття. І ось несподівано останні два десятиліття принесли принципово новий підхід до революційного процесу – концепцію „Великої селянської революції 1902 – 1922 років”,

автором якої є відомий колись радянський, а нині російський історик-аграрник Віктор Петрович Данилов. Концепція В.П. Данилова не знайшла широкої підтримки в колах наукової громадськості, але водночас не дістала і належного фахового обговорення, не викликала активної дискусії. Така вже доля несподіваного теоретичного творіння, що малопомітним воно стало не від результатів наукових експертиз, а очевидно, просто від небажання сприйняти новаторство, значно віддалене від загальновідомих поглядів на проблему. Очевидно, що концепція „селянської революції” потребує, якщо не подальшої розробки, то принаймні предметного обговорення українськими істориками та іншими спеціалістами гуманітарного профілю. Територіальний простір побаченої В.П. Даниловим революції охоплює й українські землі, відводячи їм одне з основних місць у революційній боротьбі селянства. Тому є необхідність предметного розгляду запропонованого російським істориком бачення переломної сторінки української історії. Спроба зробити посильний внесок у виконання цього завдання зумовила появу запропонованої розвідки. Дослідницька мета її – знайти можливі аргументи щодо справедливості концепції „Великої селянської революції”.

Зазначимо, що побачена В.П. Даниловим „селянська революція” у часі майже збігається з давно констатованими революціями початку минулого століття і так само, як вони, має фактично незаповнений революційними подіями період з 1906 по 1916 роки. До того ж і відомі концепції революційних перетворень констатують перебіг аграрної революції. Власне, розгляд „селянської революції”, на перший погляд, не супроводжується належною констатацією ознак самостійності і самодостатності цієї „революції” як явища.

У виразному вигляді у працях В.П. Данилова постають такі положення його концепції. Вчений не протиставляє „селянську революцію” іншим відомим історіографії революційними подіям: революції 1905 – 1907 років, лютневій та жовтневій революції 1917 року. Однак останні відбуваються, як каже В.П. Данилов, на фоні революції селянської і в певні періоди зливаються з нею, згодом виявляючи повну самостійність та антагонізм між собою. Завдання революції виростають у самій хліборобській верстві та полягають у передачі поміщицької землі селянам і перерозподілі її за зрівняльним принципом. Характер „Великої селянської революції” визначається як стихійний, загальнонародний, антифеодальний і соціалістичний, а також протибільшовицький. Революція переможно завершується 1922 року закріпленням земельних перетворень, здійснених селянством, радянським законодавством. Щоправда, політичних запобіжників, які гарантували б незворотність аграрних порядків, селянство не здобуло [Див.: 1 – 3 та ін.].

Уся робота навколо розробки концепції, яка проводилася В.П. Даниловим та його послідовниками і включала археографічне освоєння джерельної бази, розробку регіональних аспектів селянського руху та підготовку узагальнювальних праць, була глибоко продуманим пошуком емпіричних даних та теоретичних узагальнень, які б внесли завершеність у питання про існування історичного явища, що одержало в сучасній науці назву „Велика селянська

революція”. Беручи до уваги напрацювання В.П. Данилова, є підстави стверджувати, що вони об’єктивно спрямовані на створення доказової бази чітко непрописаної в їхніх працях, однак цілком видимих як прогнозований кінцевий результат таких наукових положеннях.

Перше, про що потрібно сказати. На початку ХХ ст. революційна боротьба селянства в ідеологічному та організаційному аспектах мала цілком самостійний характер, не пов’язаний із впливами інших прошарків населення, політичних партій тощо. Революційна ідеологія, мета революційних дій були вироблені селянством самостійно, а не внесені в його середовище ззовні. Основу становила масова соціальна свідомість, соціальна культура селян. Організація революційної боротьби також належала хліборобам і не стала наслідком керівної роботи інтелігентських прошарків чи політичних партій.

Друге. Селянство було повноцінним суб’єктом революційного процесу і визначало усі його складові і наслідки. Доля усіх інших політичних сил залежала від ставлення до них революціонізованих селян, від того, наскільки вони погодяться з програмою „селянської революції”, стануть на її бік.

Третє. Різниця між давно відомою концепцією „аграрної революції” і новоявленою „селянською революцією” має принциповий характер. Останній термін вказує на творця революції – селянство. А от „аграрна революція” подавалася як наслідок революційної творчості радянської влади та інших режимів влади лівого спрямування, які керували селянськими масами. На відміну від „аграрної революції”, „селянська революція” – не складова іншої революції, вона цілком самостійне явище суспільного життя початку ХХ ст.

Четверте. Концепція „селянської революції” по суті вказує на синхронний перебіг низки революційних потоків, які хоч і збігалися у часі і просторі, і навіть зливалися в певні періоди в єдиний процес, однак становили цілком автономні явища. Революційні події поставали не лише як жорстоке протистояння селянства з самодержавно-поміщицьким політичним та економічним порядком, а й як війна революціонізованого міста і села, як кривава битва за владу і продовольчі ресурси між землеробами і міською цивілізацією.

Щоб оцінити справедливості наведених підходів до революційного процесу, що виникли в ході розробки „селянської революції”, варто не лише ознайомитися з науковими напрацюваннями її теоретиків і прихильників, а й з усією сукупністю досягнень історіографії аграрного питання початку ХХ ст. Невисокий рівень підтримки поглядів В.П. Данилова серед істориків зумовлений їх ставленням до питань розвитку селянської верстви без врахування контексту відкритої ним революції. Водночас наукові розробки в галузі селянствознавства породжують дані, які придатні для об’єктивного аналізу революційної поведінки землеробів.

В.П. Данилов веде початок відкритої ним революції від 1902 року, коли в ряді українських губерній Російської імперії почалися масові селянські заворушення. У зв’язку з цим викликає інтерес наукова спадщина відомого українського історика Н.Ю. Мірзи-Авакянц. На її думку, початок революційного процесу у 1902 році був пов’язаний лише із становищем самого

селянства, а не із зовнішніми ідеологічними та організаційними впливами на нього. При цьому „стихійність та незначна роля агітації ... не є особливістю лише селянського руху 1902 р. ... – зазначала вчений, – таж риса виявилась навіть у 1905 році в селянських рухах по різних губерніях”, – підкреслювала Н.Ю. Мірза-Авакянц [4, 144–152]. Суто стихійно-самодіяльний характер селянського повстанства, помічений Н.Ю. Мірзи-Авакянц, підтверджує у своїй докторській дисертації сучасний історик українського селянства О.В. Михайлюк. „Селянське бунтарство було стихійним, ... мало залежало від впливу політичних партій...”, – зазначає він [5, 23].

Викликає інтерес і дисертація Д.В. Кудінова, присвячена селянським виступам у Лівобережній Україні в період 1905–1907 років. Він стверджує, що під час революції „головною організаційною ланкою боротьби була община”. Цим, з певними застереженнями, засвідчується автономність селянської революційної боротьби на початку ХХ ст. [6, 10–12]. Самостійність політичної поведінки хліборобів також виявляють дослідження діяльності в Україні осередків Всеросійського селянського союзу – позапартійного громадського об’єднання селян часів революції 1905–1907 років, які були проведені кам’янець-подільськими істориками О.М. Федьковим та В.О. Магасем [7, 216–219].

Аналізуючи хід „Великої селянської революції”, В.П. Данилов робить припущення, що призупинити її перебіг могло б кооперування сільських мешканців. Однак на заваді тому стала перша світова війна, яка зробила невідворотним черговий соціальний вибух. Підкреслимо: революційне оновлення полягає не лише в соціально-політичній боротьбі. Початок ХХ ст. був відзначений втягуванням селянства в процес соціально-економічної модернізації. У структурі модернізаційних тенденцій найбільше просування одержало кооперативне господарювання. Хоч оволодіння кооперативними формами діяльності відбувалося внаслідок інтелігентських ініціатив, хлібороби досить швидко опанували навички кооперативної роботи і, навіть більше, перебирали на себе роль організаторів і керівників кооперативних товариств. Зокрема, на 1909 рік у п’яти повітах Подільської губернії, за даними жандармерії, кооперативами керували „у більшості випадків селяни” [8, 59–61]. Проявлялося цілеспрямоване намагання оволодіти керівною роботою як прерогативою селянської верстви. На з’їзді представників кооперативних товариств Катеринославщини селянин А.М. Проша говорив присутнім там інтелігентам: “Ви не можете бути на чолі, а будемо керівниками ми, селяни, тому що ми близькі до самих себе, ми люди свої!” [Цит. за: 9, 94].

Кооперативна робота не лише створювала новий соціально-економічний уклад. Вона виховувала громадську активність селянства, давала навички самоорганізації, пробуджувала сили до конструктивної соціальної творчості у вирішенні проблем, що постали внаслідок глибоких, і не лише економічних, зрушень другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У кооперативному русі селянин формувався як цілком самостійний і самодостатній суб’єкт суспільного життя, що не могло не позначитися й на його політичній поведінці.